

MEKAN DI ROMANÊN KURDÎ YÊN SOVYETÊ DE: MÎNAKÊN *FINCANA FERFÛRÎ* Û *XATÊ XANIM*

Bahar ENÇ*

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 10.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted/: 01.07.2022

Atıf: Enç, B. (2022),

“Mekan di Romanên Kurdî yê Sovyetê de: Mînakên *Fincana Ferfûrî* û *Xatê Xanim*”,
Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 15, 40-53.

DOI: 10.56491/buydd.1128684

KURTE

Wek hêmaneke bingehîn a romanê, mekan ji bo honandina romanê rolek mezin dilîze. Di romanê de mekan ne tenê ew cih e ku bûyer lê diqewime. Ji bilî vê, fonksiyonên din yê mekanê hene. Wisa ku mekan bandoreke mezin li ser leheng û bûyerên romanê çêdike û di derbarê civak, aborî û takekesîya lehengan de xwîneran agahdar dike. Bi vî awayî xwîner dikare şîroveyan li ser romanê bike û bi teswîra meknan dikare bikeve nava jiyana lehengan. Li gorî cureya romanê, mekanên hatine hilbijartin jî di romanên de diguherin.

Ji bo destpêka romana kurdî Edebîyata Kurdî ya Sovyetê xwedî cihekî pêledar e. Lewre romana ewil li vir derdikeve û ew romanên li wir afirîne xwe dispêrin jîyana rastî. Bi vî awayî di wan romanên de mekan mekanên rastî ne û di derbarê wan meknan de nivîskar gelek agahîyan didin. Ji ber vê yekê di vê xebatê de em ê li ser du romanên Kurdî yê ewra Kavkazê rawestin. Em ê van her du romanên ji aliyê bikaranîna hêmana mekanê ve binirxînin û em ê ji aliyê bikaranîna hêmana mekanê ve berawirdîya her du romanên bikin. Romanên ji bo xebatê hatine hilbijartin; *Xatê Xanim* a Elîyê Evdilrehman û *Fincana Ferfûrî* ya Ezîzê Gerdenzerî ye.

Peyvên Sereke: Mekan, Roman, Romana Kurdî ya Sovyetê, Xatê Xanim, Fincana Ferfûrî

* Xwendevana Mastira Ziman û Edebîyata Kurdî, Zanîngeha Bingölê, gulbaharenc@gmail.com

orcid: 0000-0002-0029-9650

Kürt Sovyet Romanlarında Mekan; *Fincana Ferfûrî* ve *Xatê Xanim* örneği

ÖZET

Romanın temel unsurlarından biri önemli olan mekân, romanın kurgulanmasında önemli bir rol oynar. Romanda mekân, sadece olayların geçtiği yer değildir. Ayrıca, mekanın başka işlevleri de vardır. Öyle ki mekân, romanın kahramanları ve olayları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir ve okuyuculara toplum, ekonomi ve kahramanların kişilikleri hakkında bilgi verir. Bu sayede okuyucu roman hakkında yorum yapabilmekte ve onlar kahramanların hayatlarına mekan betimlemeleri sayesinde girebilmektedir. Romanların türüne göre romanlarda seçilen mekânlar da değişmektedir.

Kürt romanının doğuşunda Kürt Sovyet edebiyatı önemli bir yere sahiptir. Çünkü ilk Kürtçe roman orada çıkar ve orada yazılan romanlar gerçek hayattan esinlenmişlerdir. Böylece o romanlardaki mekânlar gerçek hayatta var olan mekânlardır ve yazarlar bu mekânlar hakkında pek çok bilgi verirler. Bu nedenle bu çalışmada Kavkaz dönemine ait iki Kürt romanı üzerinde duracağız. Bu iki romanı mekânsal unsurun kullanımını açısından değerlendireceğiz ve iki romanı mekânsal unsurun kullanımını açısından karşılaştıracacağız. Bu çalışma için seçilen romanlar; Elîyê Evdilrehman'ın *Xatê Xanim* adlı romanı ve Ezîzê Gerdenzerî'nin *Fincana Ferfûrî* adlı romanıdır.

Anahtar Kelimeler: Mekan, Roman, Kürt Sovyet Romanı, *Xatê Xanim*, *Fincana Ferfûrî*

ABSTRACT

Space, which is one of the basic elements of the novel, has a great role for the fiction of the novel. In novels, the place is not just the place where things happen. Apart from this, the space has different functions. such that the place has a great influence on the event and the heroes. In addition, the place gives information to the reader about the society, economy and personalities of the characters in the novel. so that the reader can make comments on the novel and enter the lives of the characters with the descriptions in the novel. The choice of venue may also vary depending on the genre of the novel.

Kurdish Soviet literature has an important place for the beginning of the Kurdish novel. because the first novel in Kurdish is published there and the novels there are based on real life. The places in the novels in Soviet literature are real and the author gives a lot of information about the places in the novel. Therefore, we will work on two novels from Kurdish Soviet literature.

We will evaluate the places used in these two novels and compare the places used in the novels. We examine two novels for this study; Elîyê Evdilrehman's *Xatê Xanim* and Ezîzê Gerdenzerî's *Fincana Ferfûrî*.

Keywords: Places, Novel, Soviet Kurdish Novel, *Xatê Xanim*, *Fincana Ferfûrî*.

DESTPÊK

Roman cureyeke edebîyatê ye ku di dewra modern de derketîye meydanê. Wekî her cureyên edebîyatê roman jî xwedî taybetmeydîyên cuda ne û ji alîyê avahîsazîya xwe ve xwedî mantiqek cuda ye. Ji bo îzaha romanê gelek tişt hatine gotin û pênasayên cuda hatine kirin.

Tekin (2019:11) di pirtûka xwe ya bi navê *Roman Sanatî* de derbarê romanê de wiha dibêje; “Roman ji ber ku şîroveya jîyanê dike, dibe roman. Ango roman behsa jîyanê nake, jîyanê ji nû ve şîrove dike.” Bi vî awayî em dikarin bêjin roman herçiqas di bin sîwana jîyanê de be jî ji aliyê nivîskar ve hatîye çêkirin. Ji ber vê jî di romanê de ziman, cih, dem ji jîyana rastî cudatir in. Lê divê bê gotin ku hin roman di bin tesîra jîyana rasteqîn de dimînin. Bi gotineke din roman tiştan ji jîyanê distîne, li gorî mantiqa xwe saz dike û disêwirîne. Her wiha gelek cureyên romanên bi dûmahîya demê re afirîne û li gor dewra xwe şikl girtine. Weke ku Qabdolov (2007: 293) derdibire; “berhemeke edebî neynika rastîya civaka wê dewrê ye.” Dema em bala xwe didin romanên kurdî yên Sovyetê bûyerên di romanên wir de hatine hilbijartin ew bûyer in ku an tiştên di jîyanê de qewimîne an jî ew bûyer in ku qewimîna wan di jîyanê de pêkan e. Jixwe nivîskarên edebîyata kurdî ya Sovyetê berhemên xwe bi rêbaza Realîzma Sosyalîst dinivîsandin û ev rêbaz di wê armancê de bû ku jîyana rastî bikeve nava romanên wê dewrê.

Tekin romanê wek avahîyekê dibîne û li gorî wî; ji bo ku ew avahî saz bibe divê hin hêman hebin. Ji bo romanê ew hemû hêman pêwîst in û roman ji wan hêmanan pêk tên. Mekan jî hêmanek ji wan e ku bi hebûna xwe, derfetek mezin dide xwîneran da ku teswîrê bikin û bi di hişê xwe de mekanê bisêwirînin. Ji ber vê jî di romanên de hêmana mekanê di erka stûna romanê de ye. Aktaş (1991: 141) di derbarê mekanê de wiha dibêje; “ji bo bûyereke biqewime teqez cihek lazim e, lewre cih sehnaya bûyeran e.” Hê jî mekan ne tenê sehneya bûyeran e, di heman demê de mekan ji bo sazkirina bûyer û lehengan roleke mezin dilîze. Wisa ku mekan derbarê dem, çand û derdorê de jî agahîyan dide. Bi vî awayî em dikarin bêjin mekan dibin şahidê gelek tiştan.

Em ê di vê xebatê de du romanên kurdî yên Sovyetê ji aliyê bikaranîna mekanê ve lêbikolin û em ê bipeyîtînin ku ka çawa mekan hatine bikaranîn. Ji ber ku lêhûrbûna li ser hemû romanên Sovyetê ne pêkan e, em ê tenê li ser du romanên rawestînan ku romanên me ji bo xebatê hilbijartine *Fîncana Ferfûrî* ya Ezîzê Gerdenzerî û *Xatê Xanim* a Elîyê Evdîrehman e. Armanca vê xebatê jî tesbîta mekanên herdu romana ye û pê re jî ji aliyê mekanê ve berawirdkirinek e.

Roman û Mekan

Wek avahîsazîyekê roman ji çend hêmanan pêk tê. Ji wan hêmanan mekan romanê vedike û wê derfetê dide romanê ku xwîner di wî romanê de asê nemîne. Ango bi teswîra mekanê roman zelaltir dibe. Wisa ku ji bo qewimîna bûyerên romanê cih lazim in. Ew cih carna eşkere ne carna jî ne eşkere ne. Lê çî nuxamtî û çî vekirî, di romanên de herdem hêmana mekanê heye. Lewre “mekan di cureyê wek romanê de ji tirsê wendabûnê derdikeve. Mekan di

romanê de cihê wisa ye ku nivîskar ji pêvajoya demê ditirse û dixwaze ji wê tirsê bi saya mekanê xwe biparêze” (Korkmaz, 2017:11). Herwisa Şengül (2010: 529) di romanê de mekanê wek listîkvanekê dihesibîne û dibêje; “mekan di romanê de carna şahidê romanê bixwe ye û carna jî sînore derûniya lehengan derdixe.” Jê cuda “Mekan, di berhemeke edebî de tenê ji aliyê binyadî, cih û dîmenî ve agahîyan nade. Herwiha statûya ew karakterên ku li wê mekanê dijîn radixe li ber çavan û di derbarê çanda wan de agahîyan dide” (Doğru, 2020: 331). Bi vî awayî em dikarin bêjin mekan wê derfetê dide nivîskar ku nivîskar zelaltir behsa derdora civakê û çandê bike û derûniya lehengan şîrove bike. Derbarê mekanê de Yaşar (2012: 38) wiha derdibire; “Di her romanekê de bûyer bi mekanê ve tê girêdan û bi vî awayî bûyer di gel mekanê tê teswîrkirin.” Herwisa xwîner seyra bûyerê bi saya mekanê dişopîne. Ji ber vê jî mekan ji bo sêwirandina romanê rolek mezin dilîze. Tevî van Tekin (2019:65) mekanê wiha terîf dike; “Di romanên de ji bo ku bûyer şênber bibê mekan xwedî roleke mezin e. Nivîskar dema behsa mekana dike xwîner hêsantir fêhm dike. Wisa ku mekan ne tenê li ser bûyerê, di heman demê de li ser hêmanên romanê yê din jî bandorê çêdike.”

Divê bê gotin ku mekan di romanên de li gorî cureyên romanê jî diguherin. Di hin romanên de mekan çiqas mekanên rast bin jî nivîskar bi awayekî cuda wan dirêse. Bi gotineke din, “Mekanên ku di berhemên edebî de tînan afirandin nimûneyeke ji dinyayê ne ku bi fersenda ziman hatine sêwirandin” (Tepebaşılı, 2012: 70). Di hin romanên de jî nivîskar wan mekanan bi xwe diafirîne û ew mekanên hatine behskirin li ser rûye dinyayê tunene. “Ji ber vê yekê di berhemên edebî de hêmana mekanî jî wek hêmanên din li gorî daxwaza nivîskar şikil digire” (Kaynar, 2020: 27). Herwiha afirandina mekanan him hesta rastîbûnê dide berhemê him jî dikare rastî û xeyalê di nav hev de vehîne. Ji ber vê jî xwîner dema romanê dixwîne dizane ku ew qesr, koşk û odayên ku tînan vegotin di rastiyê de tunene. Hê jî “vebêjer gelek caran xwîneran bi wê tiştê dide bawerkirin ku mekan ji rastîya xwe ya fizîkî dûr ketiye” (Zambak, 2007: 1).

Derbarê mekanê de wek encam em dikarin bibêjin “mekan rih dide bûyerên romanê û hê jî mirov dikare bêje mekan axa berhemên edebî ye. Lewre roman jî mîna jîyanê nikare ji mekanê veqete. Herwisa mekan di romanê de wek nasnameya rewşa civakî ya lehengan e” (Kanoglu, 2017: 1). Di heman demê de mekan di romanê de ew cih e ku leheng tê de dijîn, xwe tê de dibînin û saya mekanan xwe bi xwîneran didin nasîn. Narlı (2002: 98) jî vê yekê wiha piştrast dike û dibêje; “Di romanê de bi rêya mekanê nivîskar lehengan dide nasîn û mekan hêmana bingeîn a bûyerê ye. Herwiha mekan tesîrê li ser derdora lehengan çêdike û psîkolojîya lehengan bi rêya mekana bi xwîneran dide ferqkirin.” Tekin (2017:137) armanca

bikaranîna meknan di romanan de bi çar xalan dide ku ew; Ji bo danasîna derdora ku bûyer lê pêk tê, ji bo xêzkirina lehengên romanê, ji bo nîşandayîna civakê û ji bo çêkirina atmosferê ne.

Mekan di Romana Kurdî ya Sovyetê de

Yekem romana kurdî di nav sînorê Sovyetê de derdikeve meydanê. Ew roman romana Erebe Şemo ya bi navê *Şivanê Kurmanc* e. Ji pey damezrandina qeydê Sovyetê re, çawa seva hemû gel û neteweyên wî welatî, wisa jî ji bo kurdan mecal û îmkanê pêşdaçûyîne çêbûn.” (Boyîk, 2012: 9). Ji ber vê yekê Sovyet ji bo edebîyata kurdan bûye navendek edebî. Lewre nivîskarên Sovyetê li ku çî jîyabin di romanên xwe de ew tişt sêwirandine. Wek mînak “Romanoka *Şivanê Kurd* serhatya jîyana nivîskar e, çîroka zarotî û xortanya wî ye” (Boyîk, 2004: 31). Ango nivîskarên Sovyetê di bin tesîra jîyana resteqîn de mane û di romanên xwe bi wî awayî honandine. Li vira rola mekanê derdikeve pêş ku mekan bi awayek piralî derfeta naskirina civakan dide me. Lewra roman di pêvajoya çêbûna neteweyan de wek amûreke ragihandinê tê bikaranîn. Em dikarin bibêjin ku di romanan de şîrovekirina her hêmanê fikreke cuda dide me û bi hêmana mekanê jî em bi hêsani dikarin gelek şîroveyan bikin. Lewre mekan him rewşa serdemê him jî rewşa civakî a wê demê nîşan dide û bi vî awayî em dikarin şîroveya rewşa serdemê û rewşa civakî şîrove bikin. Herwisa bi mekanê nivîskar bala xwîneran zêdetir dikêşe ser jîyana rasteqîn. Di romanên kurdî yê Sovyetê de mekan derbarê kurdên Sovyetê de xwîneran ji gelek alîyan ve agahdar dike.

Romanên Kurdî yê Sovyetê nûnerê bizava realîzma civakî ne ku ew roman wek romanên ewil tîen hesabandin. Herwisa ew romanên ewil li ser pirsgirêkên civakî bi zimanekî herikbar hatine nivîsîn û bi bandora sosyalîzmê, îdealên civakî û şoreşî jî wek mijar di romanên destpêkê de tîen dîtin. Di romanên Sovyetê de ji aliyê bikaranîna hêmanên romanê ve hevbeşiyek heye. Herwisa “mekanên di romanan de tîen dîtin jî di berhemên edebiyata kurdî ya Sovyetê de hevbeş in. Cihên ku di van berhemên de tîen behskirin çavkaniya xwe ji jiyana rasteqîn ya kurdên Sovyetê û rêbaza realîzma sosyalîst werdigirin û derencama rastiya wan a civakî û îdeolojîk in. Ji ber vê cihên ku di van berhemên de derbas dibin bi giştî gund in û piraniya rûdanan li gundan diqewimin û jîyana gundewarî tê îdealîzekirin” (Ergün, 2018: 141). Di romanên Sovyetê de wek mekan carna bajarên wek; Erîvan, Tiflîs, Moskova derbas dibe lê gelemperî leheng ji bo karekê diçe û dîsa vedigere gundê xwe. Ji bilî çend îstîsnayên wek romana *Fîncana Ferfûrî* ev bajar nabin navenda qewimîna rûdanan. Di romanên Sovyetê de wek mekan gundên hatine hilbijartin carna ew gund in ku berîya Şoreşa Bolşevîkê di bin hikumdariya axa û began de bûn ku leheng ji ber zulma wan ber bi Rûsyayê koç dibin û dîsa

diçin li gundan dijîn. “Berî Şoreşa Bolşevîk gund wek cihên zordariya sîstema feodal û zordestiya Romê tên nîşandan û di encamê de jî tên kavilkirin. Berevajî vê, gundên piştî Şoreşa Bolşevîk laboratuwarên bicihkirina bernameya damezirandinê ya sosyalîst in û navendên wekhevî, pêşketin û modernkirinê ne” (Ergün, 2018: 141). Di romanên de lehengên koç dikin gelemperî wek mekan gundan ji bo xwe hidibijêrin. Xwe ji bajaran zêdetir di gundan de dimînin. Lê di romanên de gundên Sovyetê gundên pêşketî ne. Wisa ku di wan gundan de Kolxoz tên avakirin, sêwîxane û xwendîgeh tên vekirin, kesên ji bo xwendinê diçin derveyî gund jî dema xwendina xwe xilas dikin dîsa vedigerin gundên xwe û ji bo pêşdeçûna civaka xwe dixebitin. Bi gotineke din romanên Sovyetê de gundên piştî Şoreşa Bolşevîkê kurd tê dijîn tên îdealîzekirin û wek mekan ew gund tên hilbijartin. Bi wî awayî em bi wan mekanan derbarê kurdên Sovyetê de agahîyan bi dest dixin.

Mekan di Xatê Xanimê de

Xatê Xanim novela Eliyê Evdilrehman e ku Eliyê Evdilrehman “yek ji wan nivîskarên pêşketir û sereke yê kurdên Kavkazê ye” (Döger, 2020:83). Herwisa romannûs, çîroknûs û helbestkar e. Mijara novela wî ya bi navê *Xatê Xanim* çîroka jineke netirs a Kurd e. Herwisa “Xatê Xanim (1959) li gor tarîxa weşanê wek romana yekem a dîrokî dikare bê binavkirin” (Adsay, 2013: 7).

Serlehengê romanê *Xatê Xanim*, mêrê wê Têmûr û kurê wê Sultan in. Têmûr heta dawîya emrê xwe rêbertiya eşîra xwe dike û hertim dijî zordariya feodalîzmê û romê bûye. Piştî mirina Têmûrê serok, Xatê Xanim dixwaze kurê wê bikeve şûna bavê xwe. Di romanê de Sultan ji bo gundîyan gelek caran rastî mirinê tê lê Xatê Xanim di romanê de di wê hewildanê de ye ku Sultanê kurê xwe ji nava lepên mirinê derxe. Xatê Xanim ji ber mijara xerc û xeracên dewleteke dagirker û girtina Sultanê kurê xwe serî li hemberî hêzên dagirker hildide, lê ev jin çî dike çî nake, bi zanayî û sîyaseta xwe ya ku– bi helwesta xwe ya nêzîkî aqilan – nahêle şer dest pê bike, lê digihîje merema xwe û kurê xwe ji mirinê rizgar dike. Di romanê de tişteke din ya balkêş ew e ku Xatê Xanim nahêle ku di navbera eşîrên kurd û hêzên dewletê de şerek mezin pêk were. Bi vê yekê tifaq û yekitiya kurdan jî tê îspatkirin. Herwisa kesayeta Xatê Xanimê de rola jina kurd di warê birêvebirina civakê de ye. Roman bi sadetiya honaka xwe, bi kurdiya xwe ya edetî ya xurt û bi mekanên di romanê de derbas dibe xwîneran dibe şahidî wan rojan dike.

Mekanên di romanê de hatine bikaranîn romanê xurttir dike û roman bi teswîrkirina wan mekanan watedartir dibe. Bi wan mekanan bûyer zêdetir balê dikişînin ser xwe. Wisa ku di

romana bi navê Xatê Xanim de çîya pir giring in û îmkana çêbûna yekîtiya Kurdan de rola serekî ya çiyayan e. Di romanê de çîya cihê şoreş û serhildanê ye. Civîn gelek caran li wan deran çêdibin û biryar li wan deran tên dayîn. Ji bo gundîyan çîya taybet in û ji bo wan çîya ew rê ne ku cihekê bi cihekê din ve girê didin. Di romanê de derbarê çiyayan pragrafek wiha rastî me tê;

Silsîleyên çiyayên Mêzakertê, Nazimiyê, Plumerê, Ovacixê, Kemaxê, Êgînê mîna zincîrên kotanê bi mircankî hatine hûnan. Tê bibêjî tebîetê qestane ew zincîr qetandîye û bi tenê li çend cihan îmkanê dide rêwiyan, ku ji qezayê mayîn bêne wê qezayê. (r.10)

Di romanê de mekan gelemperî Qezaya Dêrsimê ye. Nivîskar destpêka romanê de behsa hereme Kurdistanê, herêma Dêrsimê dike û wir wekî dîmenekê tîne ber çavan ku roman bi xwe wiha dest pê dike;

Qezaya Dêrsimê di Kurdistanê de qezayê mezin e. (r.10)

Nivîskar pişt re behsa ji hezarî zêdetir gundên kurdên Dêrsimê û Çiyayên Dêrsimê dike. Nivîskar giringîyek mezin dide Dêrsimê. Di romanê de wiha behsa Dêrsimê dibe;

Wexta ku bihar Li Kurdistanê Dêrsimê vedibe; çîya, meşe, gelî, rast û berpâl kirasên hêşîn î mexmerî li xwe dikin û dikimkimin. (r.11)

Bi van hevokan nivîskar xweşikîya Kurdistanê tîne ziman. Herwisa di romanê de herçiqas zêdetir herêma Dêrsimê derbikeve pêş jî nivîskar li ser vê herêmê, temamê erdnîgarîya Kurdistanê tîne ziman.

Xatê Xanim ji ber ku romaneke dîrokî ye, mekan jî ew mekan in ku di ser rûyê cîhanê hene û mekanên rastî ne. Bi saya wan mekanaan xwîner dikare xwe bigihîne gelek agahîyan û dikare şîroveya li ser bûyera romanê bike. Wek delîla vê yekê di romanê de em rastî wan gotinan hatin;

Tarîxa Dêrsîma Kurdistanê ya pirr qirnan heye, ku ferih dide kifşê şerkarîya mîletê Kurdan bo xweyîkirina wetenê xwe. (r.12)

Ji van cudatir di romanê de mekanên wek; Ezirgan, Çiyayê Êgînê, Gundê Sîncanê derbas dibin, ku bûyer li gundê Sîncanê diqewime.

Em ji Ezirganê tên û em ê herine gundê Sîncanê, mala Têmûr. (r.27)

Di romanê de mekanên hatine hilbijartin li gor nivîskar Kurdistan e û Kurdistan ji bo nivîskar mekana sereke ye. Nivîskar carna sînoren Kurdistanê bi xwîneran dide nasîn. Wisa ku di romanê de nivîskar bê rêya lehengekê wiha dibêje;

Hema hûn gihiştine Çiyayê Êgînê ew êdî Kurdistane qet metirsin. (r.27)

Di romanê de wek tevahî ev mekanane derbas dibin; Dêrsîm (gund û çiyayên wê), Ezîngan, Gundê Sîncanê, Çiyayê Êgînê, Çiyayê Girîdaxê, Çiyayên Mûnzûrê û Mîrcanê (wek nav), hin çîya û gundên din, qeymeqemtîya Dêrsîmê, qeymeqamtîya Ezîrganê, meydana gund, deşt, xanî, ode.

Di romana bi navê Xatê Xanim de mekan wê diyardeyê dide me ku bûyer berîya Şoreşa Bolşevîkê qewimîye. Lewre ew mekanên di romanê de derbas dibin di bin kontrola romê de ne û gundî di bin zilma romê de ne. Herwiha em bi wan mekanên di romanê de derbas dibin lehengan nas dikin. Li gor ku di romanê de derbas dibe li Ezînganê Ermen hene û li Dêrsîmê jî Kurd hene. Herwiha li gor romanê têkilîya kurd û ermenîyan heye. Lewre çûyîn û hatina wan ya bal hev tê nîşandan û di romanê de çiyayên di navbera gundên kurd û ermenan de wek mekanên baş tê nîşandan. Ew çiyayên ji bo romanê wek mekan hatine hilbijartin wek rêya di navbera kurd û ermenan de ne. Bi vî awayî mekan derfetek mezin dide xwîneran ku xwîner rewşa civakî ya serdemekê bizanibe û derbarê wê civakê de şîroveyan bike.

Mekan di *Fincana Ferfûrî* de

Di romanên kurdî yên Kavkazyeyê de ji aliyê bikaranîna ziman, mijar, mekan û şexsan ve gelemperî hevbeşîyek heye. Nemaze di romanên nivîskarên di heman serdemê de jîyane ev hevbeşî heye. Lewre “romana kurdî ya êwra Kavkazê di bi sîwana welatekî din de, bi ramana realîzma sosyalîst ve hatiye xemilandin û li derveyî axa welatê xwe bişkivîye” (Yavuzer, 2020: 213). Vê yekê jî li ser romanên wan tesîr çekirîye ku romanên xwe bi wî awayî bihûnin. Lê nivîskarên wek Ezîzê Gerdenezî ji ber ku nişeke cuda ne, guherîna ziman û mijaran di nav romanên wan de mimkun e. Di romana wî ya bi navê *Fincana Ferfûrî* de ev tişt li berçav e û “roman romanek romantîk e” (Yavuzer, 2020:71).

Serlehengê romana *Fincana Ferfûrî*, Têmûr û Meyrê ne ku bûyer zêdetir li ser wan tevdigere. Roman çîroka wan herdu evîndaran vedibêje. Herdu serleheng ji kurdên Kavkazê ne. Di romanê de Têmûr karakterek xwendî û welatparêz tê nîşandan. Meyrê jî keça kesek rewşenbîr e. Di nava romanê de tiştên gelêrî û kurdewarî tê dîtin. Wisa ku roman bi straneke gelêrî dest pê dike û gelek caran behsa *Mem û Zîn* a Ehmedê Xanê tê kirin. jixwe mirov di

honak û mijara romanê de şopgerîya *Mem û Zînê* dibîne. Têmur Meyrê di pîrozkirina Newrozê de dibîne, dilê têtûr dikeve Meyrê lê dawîyê de ji ber têsîra edet û toreyên kevneşopîyan nagihêjin hevdu. Kurtasî em dikarin bêjin ku di romanê de jîyan û evîna du ciwanên kurd li Sovyetê tê behskirin. Herwisa roman bi giştî li ser nakokîyên kesayetîyan, şaşîyên kevneşopîya kurdan radiweste û gelek caran jî ew kevneşopî têt rexnekirin.

Di romanê de beravajî ya romanên din ên Kavkazê mekanên sereke ne gund, herwiha bajar in. Leheng ji ber hin sedeman diçin gundan lê dîsa vedigerin bajaran. Di romana *Fîncana Ferfûrî* de mekan sereke Yêrîvan e. Yêrîvan bajerek mezin e ku tê de zanîngeh hene û lehengên wê romanê ji ber xwendinê çûne wir û li wir dîjîn.

Tarî wekî derxwîna hikiyatî, derxwîna efsanevî, a beser û bêbin, xwast zikak û kolanên Yêrêvanê binixêve. (r.11)

Nivîskar dema bi van gotinan behsa Yêrêvanê dike wê derfetê dide xwîneran ku xwîner teswîra wê mekanê bike. Di heman demê de bi wan mekanan û bûyeran em tê digihîjin ku wext piştî Şoreja Bolşevîkê ye. Ev jî dibe delîla vê yekê ku bi saya mekanan xwîner dikare hînî wextê bûyera romanê jî bibe.

Mekanên di romanê de ew mekan in ku li ser rûyê cîhanê hene. Ango mekanên hatine tercîhkirin gelemperî mekanên rastî ne. Bi wan mekanan xwîner wan cihan nas dikin û bi teswîrkirina wan mekanan xwîner dikare bi hişê xwe li wan cihan bigerin. Di romanê de mekanên ji aliyê nivîskar ve hatiye afirandin jî têt dîtin lê nivîskar bi zimanek zelal wan mekanan teswîr dike û xwîner bi hêsanî dikare wan mekanan di hişê xwe de jîndar bike. Wek mînak di romanê de wiha derbas dibe;

Mala bavê Miraz li bajereke deştê bû. Avayîya wan wekî qesreke qedîm, bilind û bedew bû. Li dor avayîya dar û rez, bexçe û bostan bûn; darên cil û bergên keskîn li wan û kulîlkên xemilrengîn wekî qîz û bûkan, li ber ba serê xwe bi kaw dihejandin. (r.129)

Di romanê de bûyer gelemperî li Yêrêvanê diqewimin. Li gorî bûyera romanê mekanên ji bilî bajarê Yêrêvanê mekanên wek Tbilîs, Moskov, Qazakistan, Bakûya Azerbeycanê jî têt dîtin. Di romanê de derbarê wan mekanan de em rastî van gotinan têt;

Di pê hatina ji Qazaxîstanê re, çend rojan ez li gund bûm. (r.70).

Bi dîtina min ev kom û degbêj ji Tbilîsê ne. (104)

Bi vê hevoka dawî de qasî nivîskar bixwe jî şîrove dike bi mekanê em lehengan nas dikin. Ango mekan gelek caran şexsa bi xwîneran dide naskirin.

Meyrê pir ji bajarê Bakûyê hez dikir. Bakû jî wekî Yêrêvanê bajareke qedîm û bedew bû. Taxên herdû bajêran ên nû, wekî hevalcêwîyên hev du bûn. Ev pêcî şêst sal bû, hem Bakû, hem jî Yêrêvan hêlînên biratîya gelan bûn; tu kesî ji ên din pirs nedikir: tu ji çi melatî an çi dînî, an çi qebîle yî. Xem û xeyala bingehvanên her du bajarên, ew şênkirina jîngeha xwe bû.(r.58).

Nivîskar di fikrên xwe yê li ser herdu bajarên wiha şîrove dike. Wisa ku ne bi rêya lehengan, bixwe fikrên xwe vedibêje û di derbarê sînor û pêwendîya du bajarên de agahîyan dide xwîneran. Xwîner bi derbirînên nivîskar pê derdixe ku Bakû û Yêrêvan du bajarên mezin û nêzî hev in. Herwisa çûyîn û hatina di navbera her du bajarên hêsan e. Di heman demê de nivîskar bi xwîneran dide hîskirin ku mekan bandorê li ser karakteran jî dike.

Fîncana Ferfûrî ji alîyê mekana ve romanek dewlemend e. Ango mekan zêde ne û li gor qewimîna bûyera romanê bala xwîneran diguherîne. Xwîner bi mekanaan xwe di rêwîtiyekê de dibînin. Di romanê de tevahî ev mekan tên dîtîn; Yêrêvan, Bakû, Qazaxîstan, Moskov, Tbilîs, gundê Têmûr, gundê Miraz, Mala bavê Meyrê, mala bavê Miraz, Zanko, Înstîtû, Fakulte, Sivdera Zankoyê, Razanxane, balafirgeha Bakûyê, restoran, nexweşxane, Gola Qubeqaza, îstasyona trêne. Ev hemû mekane di romanê de bi awayek vekirî hatine teswîrkirin û bi saya wan mekanaan derbarê leheng, rewşa civaka serdemê û pêwendîya kesên li wê civakê de agahî tên bidestxistin.

Cudabûna Mekanan di Romana Fîncana Ferfûrî û Xatê Xanimê de

Elîyê Evildrehman û Ezîzê Gerdenzerî du nivîskarên êwra Kavkazê de ku ji bo edebîyata kurdî xebatên wan berbiçav in. Elîyê Evdîlrehman wek nifşê ewilîn yê êwra Kavkazê ye lê Ezîzê Gerdenzerî endamê nifşeke piştî Elîyê Evdîlrehman e. Ev cudabûna bêguman di berhemê wan de jî derdikevin pêş.

Di edebîyata kurdî Kavkazê de, piştî romana *Şivanê Kurmanca*, romana *Xatê Xanim* tê nivîsîn (Yavuzer, 2020: 61), ku ew roman wekî me li jorê jî gotibû yekem romana dîrokî ya kurdî ye. Herwiha roman behsa çîroka jineke wêrek a kurd dike û tê de şer û rizgarî tê dîtîn. *Fîncana Ferfûrî* jî romanek romantîk e ku çîroka du evîndaran têde tê neqilandin û têde nakokîyên kesayetîyan, şaşîyên kevneşopîyên kurdan hene. Her du romanên de du mijarên cuda hatine bikaranîn. Lê di her du romanên de jî pirsîgîrîyên civata kurd hatine bilêvkirin. Di her du

romanen de tiştê hevpar vêgêran e ku di her du yan de jî vêgêran vegerana îlahî ye. Ango di her du romanen de jî nivîskar hakimê hertiştî ye. Yek ji hevparbûna herdu romanen rastîya civakî ye ku xwîner di romanen de realîteyekê dibîne.

Lê di romanen de wext, qedroya şexsa û mekan cuda ne. Di *Xatê Xanimê* de bûyer berîya Şoreşa Bolşevîkê ye lê di *Fincana Ferfûrî* de bûyer piştî Şoreja Bolşevîkê ye. Di *Xatê Xanim* ê karakter kêm in û gelemperî karakter gundî, serokê eşîrê, rîspî ne. Lê di *Fincana Ferfûrî* de leheng; xortên xwendî, rewşenbîr û dixtor in. Di her du romanen de jî mekan mekanên rastî bin jî ji hev cuda ne. Lewre *Xatê Xanim* romanek realîst e ku di romanên realîst de “girîngîya derûdor û fîzîkî zêde ye” (Karaca, 2006: 74). Lê romana *Fincana Ferfûrî* jî romanek romantîk e ku nivîskar di romana xwe de mijareke evînîyê hîlbijartîye.

Nêrîna Romantîk mekanê îdealîze dike. Di berhemên wan de mekan wek cihekî ku tenê lê tê jiyîn wêdetir wek cihekî ku taybet hatiye çêkirin tê dîtin (Kaynar, 2020: 40). *Fincana Ferfûrî* de ev hevoka “*Meyrê pir ji bajarê Bakûyê hez dikir. Bakû jî wekî Yêrêvanê bajareke qedîm û bedew bû* (r.58) vê yekê îspat dike. Herwisa Miraz Meyrê ji bo ku li bajar bijî direvîne. Bajar di vê romanê de hatîye îdealîze kirin.

Di *Xatê Xanimê* de behsa teswîra gundekê wiha tê kirin;

Navê wî gundî Sincan bû, ku bi bax û rezan ve mîna bûka Kurdan a bi xelî hatibû xemilandin. (r.12)

Di navbera romanên dîrokî û yên ku mijara xwe ji serdemên modern digirin, ji aliyê bikaranîna mekanê ve cudahî hene. Lewre “di romanen de hîlbijartina mekanan li gorî dewr û rêbazan ji hevdu cuda dibin” (Karaca, 2006: 71). Wisa ku romana *Xatê Xanim* romanek dîrokî ye û *Fincana Ferfûrî* jî mijara xwe ji serdema modern girtîye. Nivîskarê romana dîrokî mekanên ku nedîtiye û çavdêriya wan nekiriye, mekanên ku di rabirdûyê de mane an jî yê ku ji rabirdûyê heta îro hatine û di xeyalê xwe de çêkiriye dixwaze li gorî dema îro fehm bike (Kaynar, 2020: 40). Ji ber vê yekê em dikarin bêjin romana *Xatê Xanim* di wê hewlê de ye ku bi mekanê resen û bi atmosfera serdema ku tê behskirin bi xwîneran bide hesîn. Herwisa bi romanên dîrokî di navbera mekan û erdnîgarîyê de xwîner agahîyan bidest dixin. Di heman demê de hemanên erdnîgarîyê yên wek çiya û deşt an, carna di asta lehengan de carna jî wek şahidê bûyeran tên teswîrkirin. Di romana *Xatê Xanim* de di vê hevokê de mekan dikare bibe şahidê bûyeran.

Ez hatime ser wê fikrê ku bila îro êvarê çar sed pênc sed siwarên me herin nave meşeyên Çîyayê Egîne, yê ku dikeve rojhilata Ezirganê (r.30).

Di romana Fîncana Ferfûrî de ji romana Xatê Xanim cudatir bandora mekanî ya li ser derûniya mirovan heye. Lehengên romanê bi hin mekanan xemgîn, bi mekan jî şa dibin. Wek mînak;

Wextekî, me her duyan jî, li ser vê kursiyê, xwe bextewar û dilşad didît. Hingê di wê demê de, min ew wekî horî û perî hesab dikir. A niha hertişt hatîye hatîye guhastin. (r.179).

Ev hevokên ku di romanê de derbas dibin nîşanê me didin ku di Fincana Ferfûrî de leheng di bin tesîra mekanan de dimînin. Ango roleke mekanê heye li ser derûniya lehengan.

Ji ber cudabûna rêbazên herdu romanên, mekanên hatine hilbijartin ji hevdu cuda ne. Wisa ku mekanên romana Xatê Xanim; gund û çîya ne. Lê di Fincana Ferfûrî de mekanên wek; Bajar, deşt û kolan hatine hilbijartin. Di her du romanên de jî mekan jîyanê nîşan didin û bi saya teswîran ew jîyan di hişê xwîneran de tînin xêzkirin.

ENCAM

Mekan ji bo kîpûna romanên hêmaneke sereke ye ku bi hebûna xwe ji hêmanên romanên ên wekî leheng, bûyer, dem û hwd re jî dibe palpişt. Di edebiyata kurdî ya Sovyetê de jî romannûsên li wir li gor rêbaza Realîzma Sosyalîst romanên xwe dinivîsandin û zêdetir mekanên rastî û şênber bi kar dianîn. Herwiha romanên Kavkazê ji bo ku bi vê rêbazê hatine nivîsîn, ji xwîneran re agahiyên dîrokî didin û nûnertîya leheng û civakê dikan.

Ji bo vê xebatê re bibe mînak me du romanên Kavkazê hilbijart û me ji aliyê mekanê ve herdu roman lêkola û da ber hevdu. Weke ku me tespît kir, me ji romana Xatê Xanim pê derxist ku nivîskar wek mekan gund û çîyayan tercîh kirîye. Herwisa ji ber ku ev roman romaneke dîrokî ye û bi terza realîzmê hatîye nivîsîn, mekan ew mekan in ku li ser rûye cîhanê hene. Bi vî awayî roman bi mekanan xwîneran dike şahidê wan bûyeran û bi saya wan mekanan mirov wan cihan nas dike. Divê xebatê de piştî romana Xatê Xanim, di derbarê mekanên Fincana Ferfûrî de jî agahî hatin dayîn. Di romana Fincana Ferfûrî de hat dîtin ku wek mekan beravajî romana Xatê Xanim, ji bo mekanên romanê bajar hatine tercîhkirin. Lehengên romanê li bajaran dijîn, diçin gunda lê dîsa vedigerin bajaran. Di dawî xebatê de ji aliyê bikaranîna mekanê ve her du roman hatin berawirdkirin. Ji aliyê bikaranîna her du romana de em gihiştin van encaman;

-Xatê Xanim romanek bi terza Realîzmê hatîye nivîsîn. Ji ber vê jî di wê romanê de mekan mekanên sekan in û di mekanan de aîdiyetek heye. Lê di romana Fincana Ferfûrî de

şopên romantîzmê tên dîtin. Ji ber vê jî di romana Fincana Ferfûrî de mekan tên îdealîze kirin. Li gorî romanê xweştirîn mekan ew mekan in ku leheng lê dijîn. Dema Lehengên romanê ji wê mekana xwe dûr dikevin xerîbîya wê dikişînin.

- Xatê Xanim romanek dîrokî ye. Ji ber vê jî romana Xatê Xanim di wê hewlê de ye ku bûyerên rabûrdûyê bi rêya mekanaan bi xwîneran bide fêmkirin. Fincana Ferfûrî mijara xwe ji serdema modern girtîye. Mina Xatê Xanim ne dîrokî ye. Mekanên Fincana Ferfûrî tesîrek mezin li ser derûnîya lehengan çêdikin.

Di Xatê Xanimde mekan gund û çîya ne lê di *Fincana Ferfûrî* de mekan bajar û kolan in. Lê her du roman jî bi teswîran, mekanaan bi xwîneran didin nasîn û di derbarê serdem û civakê de jî agahîyan didin. Wisa ku em bi mekanên romana *Xatê Xanim* ferq dikin bûyer berîya Şoreşa Bolşevîkê qewimîye. Mekanên romana *Fincana Ferfûrî* jî bi me dide zanîn ku bûyer piştî Şoreja Bolşevîkê qewimîye.

ÇAVKANÎ

AKTAŞ, Ş. (1991), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ, Ankara.

BOYİK, E. (2012), *Çanda Kurdên Sovyetê*, Deng, Istanbul.

BOYİK, E. (2004), *Nûra Elegezê, Çend dîdem ji edebyeta Kurdên Ermenistanê*, Dengê Êzîdîyan, Oldenburg.

DOĞRU, M.S. (2020), Zaman ve Mekân Bağlamında Bir Zamanlar Anadolu'da Filmini Bahtin'in "Kronotop" Kavramıyla Okumak, *International Journal of Cultural and Social Studies*, h.6.

DÖĞER, D.(2020), *Destpêka Romana Kurdî*. Romana Gundê Mêrxasan û Teknik û Şeweya Elîyê Evdîlrehman a Afîrandina Tîp û Karakteran, Peywend, Van.

ERGÜN, Z. (2018) Taybetiyên Vegêrana Edebiyata Kurdî ya Sovyetê, Mukaddime, Mardin.

EVDILREHMAN, E.(2012), *Xatê Xanim*, Lîs, Dîyarbakir.

ADSAY, F.(2013), *Romana Kurdî (Kurmancî) Ya Dîrokî: Bîra Civakî û Nasname (Teza Mastirê ya Neçapbûyî)*, Mardin.

GERDENZERÎ, E.(2015), *Fincana Ferfûrî*, Lîs Diyarbakir.

KANOĞLU, B.(2017), *Hasan Ali Toptaş'ın Hikâye ve Romanlarında Mekân Algısı*, (Teza Mastirê ya Neçapbûyî), İstanbul.

KAYNAR, C. (2020), *Hêmana Mekanê di Romana Kurdî de: Mînakên Mijabad, Labîrenta Cinan û Gerîneka Guernîcayê*, (Teza Mastirê ya Neçapbûyî), Muş

KORKMAZ, R. (2017). *Romanda Mekânın Poetiği, Romanda Mekân*, Akçağ Yayınları, Ankara.

NARLI, M (2002) Romanda Zaman ve Mekan Kavramları, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, H.7, Balıkesir.

ŞENGÜL, B. (2010), Romanda Mekân Kavramı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi(The Journal of International Social Research), 3/11 Spring.

TEKİN, M. (2019). *Roman Sanatı 1- Roman Unsurları*. Ötüken Yayınları, İstanbul.

TEPEBAŞLI, F. (2012). *Roman İncelemesine Giriş*. Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

YAŞAR, H. (2012), Ahmet Ümit'in Beyoğlu Rapsodisi'nde Mekân Olarak "Beyoğlu", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.21, H.2, Adana.

YAVUZER, M.(2020). *Destpêka Romana Kurdî*. Panaromaya Nasnameya Neyeweyî di Romana Êwra Kavkazê de, Peywend, Van.

ZAMBAK, F.(2007), Türk Romanın da Mekan (Teza Mastirê ya Neçapbûyî), Muğla.